

Ozren Žunec

GOLI ŽIVOT. SOCIJETALNE DIMENZIJE POBUNE SRBA U HRVATSKOJ I. i II.

Demetra, Zagreb, 2007., 979 str.

Čini se da je desetak godina nakon sloma Republike Srpske Krajine (RSK) došlo vrijeme da se detaljno istraži nastanak, karakteristike i nestanak te pobunjeničke države unutar Republike Hrvatske. Iako je reakcija hrvatske znanstvene zajednice na prvi pogled pomalo zakašnjela, u obzir se mora uzeti nekoliko činjenica.

Nakon završetka Domovinskog rata u hrvatskom je društvu prevladavalo gledište kako nema potrebe znanstvenim analizama opterećivati snažno medijski posredovan nacionalni narativ o tzv. RSK kao dijelu Miloševićeva projekta Velike Srbije. Otkrivanje zločina nakon Oluje s druge je strane dovelo i do nedovoljno argumentiranih ocjena o etničkom čišćenju kao cilju te vojne operacije. Na te je ocjene odgovarano isprva poricanjem zločina, a potom ili ograničavanjem rasprave (*Deklaracija o Domovinskom ratu*) ili čak impliciranjem da su svi ubijeni srpski civili bili naoružani. Očito je dakle nastala potreba ove ponajprije političke rasprave, u kojima se neprestano poteže ili nekoliko citata glavnih protagonista nedavne povijesti ili nekoliko brojeva koje pojedinoj strani odgovaraju, zamijeniti jednom potpunijom slikom. Uza sve to optužnica haškog tužiteljstva protiv hrvatskih generala zbog sudjelovanja u udruženom zločinačkom pothvatu, kao i pitanje povratka Srba, učinili su da je istraživanje pobune Srba danas u Hrvatskoj zapravo aktualnije nego prije deset godina.

Tako je 2005. objavljena knjiga povjesničara Nikice Barića *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.* Autor se već kod naslova svoje doktorske disertacije (na temelju koje je knjiga i nastala) susreo s problemom nepoželjnosti diranja u nacionalni narativ. Senat Sveučilišta u Zagrebu tri puta mu je odbio disertaciju zato što nije stavljanjem u navodnike delegitimirao naziv Republika Srpska Krajina. Barićeva je monografija inače dala vrlo detaljan pregled

političkog i društvenog života u RSK koristeći se ponajprije autentičnim dokumentima.

Ove su godine objavljena dva sveska knjige *Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj* utemeljitelja sociologije rata u Hrvatskoj Ozrena Žuneca. Žunec u njoj nastavlja s proučavanjem rata u Hrvatskoj koje je započeo, još sredinom devedesetih, ogledima kasnije objavljenima i u knjizi *Rat i društvo*. Cilj je studije opisati socijalnu konstrukciju zbilje pobunjenih Srba koja je dovela do sukoba, kao i utvrditi dimenzije i posljedice sukoba. To je zbog autorova poznavanja fenomena rata rezultiralo uključivanjem istraživanja Domovinskog rata u relevantne svjetske modele oružanih sukoba i etničkih konflikata, ali i originalnim zaključcima koje je mogao donijeti samo izvrstan poznavatelj raspada Jugoslavije.

Žunec se koristio raznovrsnim izvorima: od transkripata s haških suđenja, sjećanja protagonista, intervjua do dokumentarnih, pa i igranih filmova, a osobita je vrijednost studije da su u njoj dane jasne postavke interpretacije iskaza. Autor tako uvodi “načelo štetne istine”. U studiji se tako činjenice koje su štetne za stranu apologetskih autora, a to su oni autori čiji su iskazi ponajprije određeni činjenicom da pripadaju jednoj strani u sukobu, smatraju uglavnom točnim. To je načelo vrlo korisno oruđe u snalaženju u rašomonskim interpretacijama zbivanja u raspadu Jugoslavije, jer su štetne istine, začudo, vrlo česte. Primjerice iskazi jednog od čelnika RSK Milana Babića ili pukovnika Srpske Vojske Krajine Marka Vrcelja otkrivaju ustroj RSK i zločine nad nersp-skim stanovništvom bolje nego bilo koji iskaz izvana. U svakom slučaju zanimljiva metoda koja bi se mogla pokazati primjenjivom i u drugim sociološkim analizama.

Također je korišten i teorijski koncept američkog filozofa Donalda Davidsona “načelo milosrđa” ili prihvaćanje iskaza kao očitovanja racionalnih bića, a koje prema Žunecu “omogućuje da uvjerenja pobunjenika ne procjenjujemo samo pomoću referencijalnih modela u kojima se iskaz procjenjuje isključivo temeljem njegove korespondencije s “činjenicama”” (str. 70). Tako autor nastoji otkriti kako nerealna uvjerenja pobunjenika postaju mjerodavnima za njihova djelovanja, jer proglašenje svih pobunjenika iracionalnima ne bi imalo nikakvu

eksplanatornu vrijednost. Isto tako “načelo mišosrda” opovrgava primordijalistička tumačenja neprijateljstva između Srba i Hrvata kao neizbježnih, jer mitovi samo pod određenim sociopolitičkim uvjetima mogu biti iskorišteni za opravdanje nasilja.

“Goli život” je često korišten izraz u konstrukciji i samoj pobuni Srba u Hrvatskoj i jedan od pokušaja opravdanja nasilne strategije u njihovoj borbi za samoodređenje. Ovako je iskorišten u reportaži srpske državne televizije s ratišta u Istočnoj Slavoniji: “Srpski branioći... imaju jak motiv: obrana golih života” (str. 502). Tu sintagmu Žunec povezuje s filozofskim konceptom biopolitike. Pojam biopolitike u posljednje vrijeme vrlo aktualno koristi talijanski filozof Giorgio Agamben opisujući položaj zarobljenika u američkoj bazi Guantánamo kao primjer biopolitičke prakse. Ondje, kao i u koncentracijskim logorima, zatočenici nemaju nikakav legalni status, nego su samo podvrgnuti sirovoj moći i svedeni na goli život. Pobuna Srba je pak u vrijeme raspada Jugoslavije svoj položaj u Republici Hrvatskoj konstruirala kao “obranu golog života” i stvorila opravdanje za vlastite biopolitičke prakse. Prema toj konstrukciji “narod koji je napadnut i čiji je biološki opstanak ugrožen ima bezuvjetno pravo na obranu i na korištenje svih raspoloživih sredstava i načina, uključivo nasilje” (str. 503). Nesrpsko je stanovništvo u RSK potom svedeno “na status koji je u rimskom pravu imao *homo sacer* (‘sveti čovjek’), osoba koja je zbog nekog zločina isključena iz ljudskog ali i svetog zakona (ne može biti žrtvovana) i čovjek kojeg svatko može nekažnjeno ubiti”. Ovaj Agambenov pojam, inače pravnika po obrazovanju, Žunec smatra osobito plauzibilnim za status Hrvata u RSK koji su proglašeni “ustašama” i tim pripisanim zločinom isključeni iz zakona.

Za odgovor na rasprave o tome je li strah hrvatskih Srba od raspada Jugoslavije i očekivanog osamostaljivanja Hrvatske bio opravdan ili ponajprije konstruiran, Žunec daje kratku i vrlo korisnu kronologiju događaja i njihova tumačenja. Već u ljeto 1989. godine, dakle prije nego što su uopće raspisani višestranački izbori, došlo je do uhićenja Jovana Opačića, jednog od organizatora skupa u Kninu gdje se, između ostalog, izvikivalo: “Ovo je Srbija”. Taj se događaj među srpskim nacionalistima počeo uspo-

ređivati s početkom ustaških zločina u NDH, bez obzira na to što su Opačića uhitile komunističke vlasti. Dolaskom HDZ-a na vlast stanje se dodatno zaoštava i u Krajini se već čuju pozivi: “Ubit ćemo ustaše”, a što je još znakovitije i u vrhu JNA počinje spominjanje ustaša.

Konstatirajući djelomičnu reaktivnost hrvatskog nacionalizma, ali i uzimajući u obzir da su stajališta i akcije nekih hrvatskih stranaka, medija i građana zaoštavale odnose Hrvata i Srba, Žunec slikovito zaključuje: “Hrvatski je nacionalizam bio kisik za podmetnutu vatru srpskog nacionalizma” (str. 109).

Znatan dio knjige posvećen je stvaranju projekta srpskih elita “Svi Srbi u jednoj državi”, a čiji je izvoz utjecao i na pobunu Srba u nekim hrvatskim regijama sa znatnijim udjelom srpskog stanovništva. Slijedeći Bergera i Luckmanna, autor pobunu Srba u Hrvatskoj promatra kao socijalni konstrukt, a ove klasike fenomenologijske sociologije koristi i za objašnjenje rekonstrukcije socijalne zbilje u raspadajućoj Jugoslaviji. Kako je sredinom osamdesetih godina počelo preispitivanje svih vodećih jugoslavenskih institucija i vrijednosti, u Srbiji se u vrijeme krize na Kosovu rekonstruirao kosovski mit i osobito Kosovska bitka. Milošević je taj motiv najučinkovitije iskoristio 1989. na Gazimestanu najavom novih bitaka ključnih za opstanak srpskog naroda kao što je to bila ona Kosovska. Ta se mitska svijest u sličnom obrascu, ali sad ponajprije s korištenjem zločina iz NDH i navodne diskriminiranosti u vrijeme socijalističke Jugoslavije, proširila i na Hrvatsku.

Još jedan, dosad nedovoljno istražen, konstrukt utjecao je na subpolitičku narav pobune. Žunec tu narav objašnjava i pomoću pojma “dom”, koji prema Aristotelu prethodi političkoj zajednici. Pokretači pobune dom češće nazivaju ognjištem, a išli su toliko daleko da je Milošević recimo smatrao kako Srbi u Bosni i Hercegovini, budući da su privatni vlasnici 64 posto zemljišta, imaju više prava na BiH, a nešto slično pokušalo se argumentirati u slučaju Hrvatske, dakako sve na teško provjerljivim podacima. Opravdavanjem teritorijalnih pretenzija etničkim vlasništvom isključen je “javni prostor kao pretpostavka inkluzivne političke zajednice” (str. 517) i samo je mali korak do progona drugih etničkih skupina.

Osim socijalnom konstrukcijom zbilje Žunec se intenzivno bavi uzrocima i dimenzijama samoga oružanog sukoba. Tako donosi do danas vjerojatno najrazrađeniju definiciju i kronologiju rata u Hrvatskoj. Ona prevladava “nacionalne” definicije sukoba u Hrvatskoj, a koje su zbog političkih razloga isključive i neznanstvene, i konstatira koegzistenciju etničkog rata i agresije do odlaska JNA iz Hrvatske. Ustanovljene su i faze pobune u usporedbi s drugim pokretima za samoodređenje u svijetu.

Koristeći databazu projekta *Minorities at Risk* te Marshall i Gurrov model borbe za samoodređenje, Žunec analizira čimbenike koji potiču borbu za samoodređenje i čimbenike koji pogoduju izboru nasilnih strategija u pobuni Srba. Pokazuje se da je taj model mogao imati prediktivnu vrijednost jer se u pobuni Srba u Hrvatskoj vidi prisutnost većine čimbenika za koje je istraživanje Marshalla i Gurra našlo da povećavaju vjerojatnost i poticanja pitanja o samoodređenju i izbora nasilnih strategija. Tako se i u *Završne napomene uz razmatranje položaja srpske manjine u Hrvatskoj* postavlja pitanje postoji li mogućnost ponavljanja pobune. Primjena već spomenutih čimbenika dovodi do sljedeće prognoze: “vjerojatnost da će Srbi u Hrvatskoj postaviti pitanje svog samoodređenja sa zahtjevima koji će nadilaziti rješenja u postojećim zakonima jest razmjerno velika, ali je mala vjerojatnost da će pri ostvarenju toga cilja posegnuti za nasilnim strategijama” (str. 901).

Hrvatskoj se sociologiji često prigovaralo da nije uspjela predvidjeti raspad i rat u bivšoj Jugoslaviji. Danas studije poput ove, kao i one koje objašnjavaju zašto u nekim multietničkim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije nije došlo do sukoba (Vjeran Katunarić, Boris Banovac) ili razmatraju mogućnosti suživota Srba i Hrvata u Slavoniji (Dragutin Babić, Ivan Lajić) mogu imati prediktivnu vrijednost, već samim tim što otvaraju ključna pitanja za budućnost ovih prostora.

Kad je riječ o samoj operaciji Oluja, Žunec ispravno smatra da je potrebna ponajprije analiza vojnih, a ne političkih okolnosti. To je inače glavni problem većine tumačenja famoznih brijunskih transkripata. Autor uočava *Paradoks jednakih ciljeva objiju strana* u operaciji, a to je da su obje strane imale za cilj niži intenzitet borbi i manje gubitke, a što je podrazumi-

jevalo odlazak civilnog stanovništva. Iz ovog su paradoksa mnogi izvlačili zaključak o dogovorenoj operaciji kao završnom činu dogovorenog rata Tuđman – Milošević. Žunec tvrdi da se slom pobune može razumjeti iz sljedećega: “Strah je dakle pratio i početnu konstrukciju i njeno samoostvarenje. Može se stoga zaključiti da je upravo strah od suočavanja s posljedicama pobunjeničke politike bio jedan od ključnih razloga za bijeg stanovništva” (str. 791).

Knjiga će vjerojatno zbog toga, kao i neki raniji autorovi tekstovi, zazvučiti “preoštro” za lijeve krugove. Isto tako pobornici teze o Oluji kao etničkom čišćenju bit će nezadovoljni zaključkom da njihove teze nisu polazile od postojećih definicija etničkog čišćenja, nego su bile ponajprije političke ocjene Oluje u okviru kritike Tuđmanova režima. No mogli bi se, djelomično i opravdano, usprotiviti i usporedbi zločina nakon Oluje s izvaninstitucionalnim i nelegitimnim grupnim nasiljem. Iako postoje velike sličnosti tih događaja s komunalnim neredima u Indiji između muslimana i hindusa ili s besciljnim neredima nakon pobjeda, u njih je potrebno uklopiti i institucionalno vojno nasilje čega u ovim primjerima nije bilo. To su bile akcije Hrvatske vojske na dodatnom i nepotrebnom “čišćenju terenu” od neprijateljskih snaga nakon Oluje, a koje autor i spominje kao jedan od propusta hrvatskih vlasti. Žunec ionako ostavlja za daljnja istraživanja otvoreno pitanje zašto hrvatske vlasti nisu spriječile ubojstva, pljačke i devastacije, tj. da li se radi o namjernom propustu ili o indiferentnosti povezanoj s nesposobnošću. Vjerojatno će se o tim pitanjima voditi još dosta haških rasprava, pa bi se mogle pojaviti činjenice koje će ponuditi neke odgovore.

Onima s desnice mogao bi zasmetati jedan od zaključaka koji kaže da su “(n)astojanja pobunjenih Srba da ostvare drugačiji politički status od onoga koji su imali bila... sa stajališta međunarodnog prava posve legitimna” (str. 240), dakako ne uz izbor nasilnih strategija. Također neće im se svidjeti zaključak da nakon Oluje nisu planirane mjere i akcije kojima bi se uspostavio “ustavnopravni poredak Republike Hrvatske”, nego je hrvatska strana “u svom žaru nacionalne misije naprosto predvidjela da i ratna opcija u krajnjoj liniji uključuje političko rješenje” (str. 847). No to je sudbina svih radova

koji ne žele prihvatiti mitove, teorije zavjere i “nacionalne” definicije, nego ih nastoje zamijeniti racionalnom analizom konstrukata i činjenica te tako onemogućiti nove nasilne rekonstrukcije socijalne zbilje.

Dakako, ovdje je prikazan samo manji dio *Golog života*, a treba istaknuti i zanimljiv ekskurs u kojem se analizira uloga Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju u rekonstrukciji socijalnih i povijesnih procesa. I taj dio koji se bavi u hrvatskoj javnosti najkontroverznijim zbivanjima pokazuje da je ova knjiga neizostavan priručnik (ako se nešto što teži nekoliko kilograma može uopće nazvati priručnikom) za svakoga tko želi kvalificirano sudjelovati u sličnim raspravama. Njezina je znanstvena vrijednost pak takva da će u daljnjim proučavanjima tragičnih događanja na prostoru bivše Jugoslavije mnoge njezine zaključke biti nemoguće zaobići.

Nikola Petrović

Goran Batina

**POČECI SOCIOLOGIJE
U HRVATSKOJ.
Društveni uvjeti,
institucionaliziranje i
kronologija do 1945. godine**

Juraj pl. Tomićić

**POČELA SOCIOLOGIJE
(1910., ponovljeno izdanje)**

Jesenski i Turk, Biblioteka Kultura i Društvo, Zagreb, 2006., 112 str.

Ova dva djela ujedinjena u ovoj knjižici na 112 stranica govore o nastanku sociologije u Hrvatskoj te o dostignućima, potrebama, dilemama i zahtjevima prve knjige opće sociologije domaćeg autora pisane hrvatskim jezikom.

Na prvi izgled format i veličina knjige mogu zavarati svojom kratkoćom. Površni bi pristup naveo na zaključak da sociologija u Hrvatskoj nije imala značajniju prošlost prije Drugoga svjetskog rata. No, čitajući ju, ocrtava se jedna posve druga slika. Slika u kojoj hrvatska sociologija ima nasušnu potrebu historijske autoreflexije, pri čemu je ova knjiga pionirsko djelo koje postavlja pitanje razloga zanemarivanja sociologije jednog društva.

Kao što autor napominje u uvodu, riječ je o uspješnom pokušaju prvog predstavljanja institucionaliziranja sociologije u Hrvatskoj. Tražeći aktere i iznoseći kulturno-povijesni kontekst, Batina započinje malo dubljim povijesnim poniranjem u prošlost društvene misli u Hrvatskoj (*O pretečama društvene misli u Hrvatskoj*). Spominje Križanića, Rittera Vitezovića, Draškovića, Kvaternika, Boškovića, Rakovca, Starčevića, Mažuranića i Baltazara Bogišića, koji je možda za sociologiju od navedenih i najzanimljiviji. Utemeljitelj sociologije prava, prvi predsjednik novoosnovanoga Međunarodnog instituta za sociologiju iz kojeg je kasnije nastalo Svjetsko sociološko udruženje (1888), sastavio je prvi sociološki upitnik, prvi primijenio metode direktnog promatranja, razradio statističke metode, komparativnu metodu i metodu korištenja arhivskih dokumenata. Mogli bismo ga nazvati i našim prvim sociologom.

Prvo poglavlje Batinine knjige “Društveni uvjeti” ukratko prikazuje povijesne okolnosti koje su utjecale na razvoj društvene misli općenito, pri čemu su tako utjecale i na razvoj društvene misli u Hrvatskoj. Iznoseći koji su društveni procesi, ideologije i pokreti utjecali na taj razvoj društvene misli, autor naglašava da je posrijedi razdoblje u kojem je sociologija nastajala, razvijala se, ali i bila dokinuta, dakako, sve zbog politike.

Drugo poglavlje “Institucionaliziranje” pokazuje koje su to odluke i pod utjecajem kojih ideologija i motiva, pridonijele institucionalnom razvoju sociologije. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Batina smatra da se time što je pokrenuta inicijativa u Saboru za osnivanjem katedre, što su provedena različita istraživanja društvenih devijacija, te što se nakon Prvoga svjetskog rata sociologija predaje na različitim visokim sveučilištima, pridonijelo formalnom